

Les àmfiores ibèriques a la Catalunya meridional

Joan Sanmartí*
Ramón Bruguera*
Jordi Morer*

Resumen

S'analitza l'evolució tipològica i l'epigràfica de les produccions amfòriques de la Catalunya meridional des del segle VI aC al segle I. També s'estudia la difusió geogràfica d'aquests materials, així com la presència de peces d'importació dins l'àrea estudiada, i es recorda que les anàlisis de residus han mostrat que aquestes peces contenien sobretot cervesa i, a vegades, vi.

Résumé

On analyse l'évolution typologique et l'épigraphie des productions amphoriques de la Catalogne méridionale du VIème au Ier siècle av. J.-C.. On étudie également la diffusion géographique de ces conteneurs, ainsi que la présence d'exemplaires importés. On rappelle le fait que, d'après les analyses de résidus, ces amphores ont surtout contenu de la bière, parfois du vin.

INTRODUCCIÓ

La producció amfòrica és encara actualment un dels aspectes més endarrerits dels estudis de ceramologia ibèrica, malgrat la importància evident que té aquest tipus de materials per al coneixement de l'economia del món antic i malgrat l'existència d'alguns intents notables de sistematització realitzats ara fa una quinzena d'anys (Ribera, 1982; Miró, 1983-1984). Les raons que expliquen aquesta situació són diverses: d'una part, el nombre relativament reduït de peces completes, que a la vegada s'explica per la dificultat que sovint suposa la reconstrucció d'aquests envasos de grans dimensions, que solen fragmentar en un gran nombre de bocins. En segon lloc, el petit nombre de centres de producció ben coneguts i investigats, que suposa una important limitació a l'hora de definir les àrees

de producció dels diferents tipus coneguts. Una tercera dificultat deriva de la relativament escassa diversitat morfològica entre els diferents tipus existents, sobretot quan s'ha de treballar amb material fragmentari, i el mateix es pot dir en relació a les pastes, que, considerades macroscòpicament, són d'una homogeneïtat considerable en el conjunt del territori ibèric. Totes aquestes circumstàncies, en definitiva, han conduït a un notable escepticisme quant a la possibilitat d'elaborar una ordenació tipològica coherent, en l'espai i en el temps, de la producció amfòrica ibèrica.

Malgrat que moltes d'aquestes limitacions continuen essent certes, el desenvolupament en els últims quinze anys a la Catalunya meridional d'un bon nombre d'excavacions en extensió ha permès recuperar un volum important de materials ben datats, incloent algunes peces completes, que per-

* Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga. Facultat de Geografia i Història. Universitat de Barcelona. C/ Baldri Reixac, s/n. E-08028 Barcelona.

meten plantejar novament aquesta problemàtica sobre una base una mica més sòlida. Certament, el nombre d'àmfores completes i ben datades que coneixem en aquesta zona és encara reduït, i per a certs períodes, singularment el segle V aC i els tres primers quarts del segle III aC, simplement inexistent. Amb tot, la documentació disponible és ja suficient, segons el nostre criteri, per a traçar les grans línies d'evolució d'aquest tipus d'envasos. Per una altra part, i donada la necessitat d'aprofitar les possibilitats informatives dels materials fragmentaris, s'ha elaborat un mètode d'anàlisi dels detalls de forma, basat en criteris morfològics (sempre que ha estat possible en connexió amb les peces completes) i mètrics. Així, per a les vores s'ha tingut en compte la secció, l'alçada, el diàmetre de boca i la inclinació, i, per a les nanses, la secció, el diàmetre en secció (o, si aquesta no és circular, la dimensió màxima), la forma (generalment semicircular o en tres quarts de cercle) i l'alçada. Quant als fons, únicament s'ha tingut en compte la forma. Aquest sistema, que evidentment s'ha de connectar amb l'estudi de les peces completes, permet atribuir sovint els elements fragmentaris a tipus concrets d'àmfora coneguts a través d'exemplars complets, i, a més, quan aquests no existeixen, facilita el reconeixement de les característiques generals de cada moment i les pautes d'evolució del material.

TIPOLOGIA

LES ÀMFORES DEL PERIODE IBÈRIC ANTIC

Com és ben sabut, el prototipus de la producció amfòrica ibèrica es troba en les àmfores fenícies arcaïques Vuillemot R-1/Ramon 10.1 i 10.2, l'arribada massiva de les quals a les comarques de la Catalunya meridional és avui dia perfectament documentada (Mascort, Sanmartí, Santacana, 1988; 1991). Així mateix, es coneixen altres envasos directament relacionats amb aquest tipus per la seva morfologia, però que han estat elaborats amb pastes diferents de les produccions fenícies de l'àrea de l'Estret de Gibraltar i que, de moment, no poden ser atribuïdes a cap àrea de producció concreta. Aquest darrer tipus d'àmfora apareix encara en jaciments d'ambient propi de la primera edat del ferro, com ara el del Barranc de Gàfols (Asensio, Belarte, Ferrer *et alii*, —) que possiblement s'ha de datar en el segon quart del segle VI aC (Fig. 5, 1-4), i creiem que s'ha de relacionar amb fenòmens de producció com el que s'ha documentat a l'Alt de

Benimaquia (Gómez, Guérin, 1994), en un ambient cultural inequívocament indígena.

Les primeres àmfores que, per les característiques de la pasta, podem considerar ja estrictament com a produccions ibèriques (Fig. 2, 1, 2), són les dues peces completes del Coll del Moro de Serra d'Almos (Vilaseca, 1953, lám. XIV, 5, lám. XV, 1) que corresponen al tipus que, en un altre treball de caràcter més general, hem denominat 1 (Sanmartí, Bruguera, —a). Van aparèixer juntes dins d'una habitació enrunada, davant de la qual es va practicar una inhumació que té associada una *k'lix* àtica de vernís negre del tipus C amb vora còncava de Bloesch (Sanmartí, Bruguera, —a, pp. 27-35, lám. XI, 3; Sanmartí-Grego, 1973, 224, fig. 3), la qual cosa permet suposar per a aquestes peces una datació de segona meitat del segle VI aC. Des del punt de vista tipològic, es tracta d'envasos encara clarament fenicoides, de perfil piriforme, amb el diàmetre màxim en el terç central (lleugerament per sota de l'eix central horitzontal), de fons arrodonit i espatlla molt aixecada (entre 32° i 43° respectivament), però sense la carena acusada en el punt d'unió amb el cos que caracteritza les àmfores fenícies arcaïques i les seves derivades que hem esmentat més amunt. L'altura total d'aquestes peces és respectivament de 740 i 760 mil·límetres, el diàmetre de boca de 127 i 144 mil·límetres i l'altura del llavi de 22 i 22,50 mil·límetres, mentre que la capacitat pot ser avaluada en tots dos casos en uns 58 litres. Les nanses són de grans dimensions (115 i 145 mil·límetres d'altura respectivament), de perfil semicircular i secció circular (25 i 30 mil·límetres de diàmetre respectivament). Els dos exemplars tenen profundes canaletes de torn, i un d'ells presenta a la part baixa vint-i-tres perforacions petites, practacades després de la cocció, que creiem atribuïbles a una reparació per lanyat. Quant a les característiques de l'argila, són les pròpies de la ceràmica ibèrica antiga.

Una altra peça completa atribuïble al tipus 1 ha estat trobada a la tomba 93 de la necròpolis Martí d'Empúries (Almagro, 1953, 398, fig. 2), en un context datable del darrer quart del segle VI aC.

A la Catalunya meridional, a banda de les dues peces completes del Coll del Moro de Serra d'Almos i d'alguns altres fragments atribuïbles al mateix tipus trobats en el mateix jaciment (Fig. 5, 5-9), la nostra documentació sobre el període ibèric antic es redueix a algun material molt fragmentari recuperat en nivells de segle V aC d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès). Les vores es caracteritzen essencialment per la seva altura considerable (Fig. 6), amb un predomini clar dels valors en torn de 20

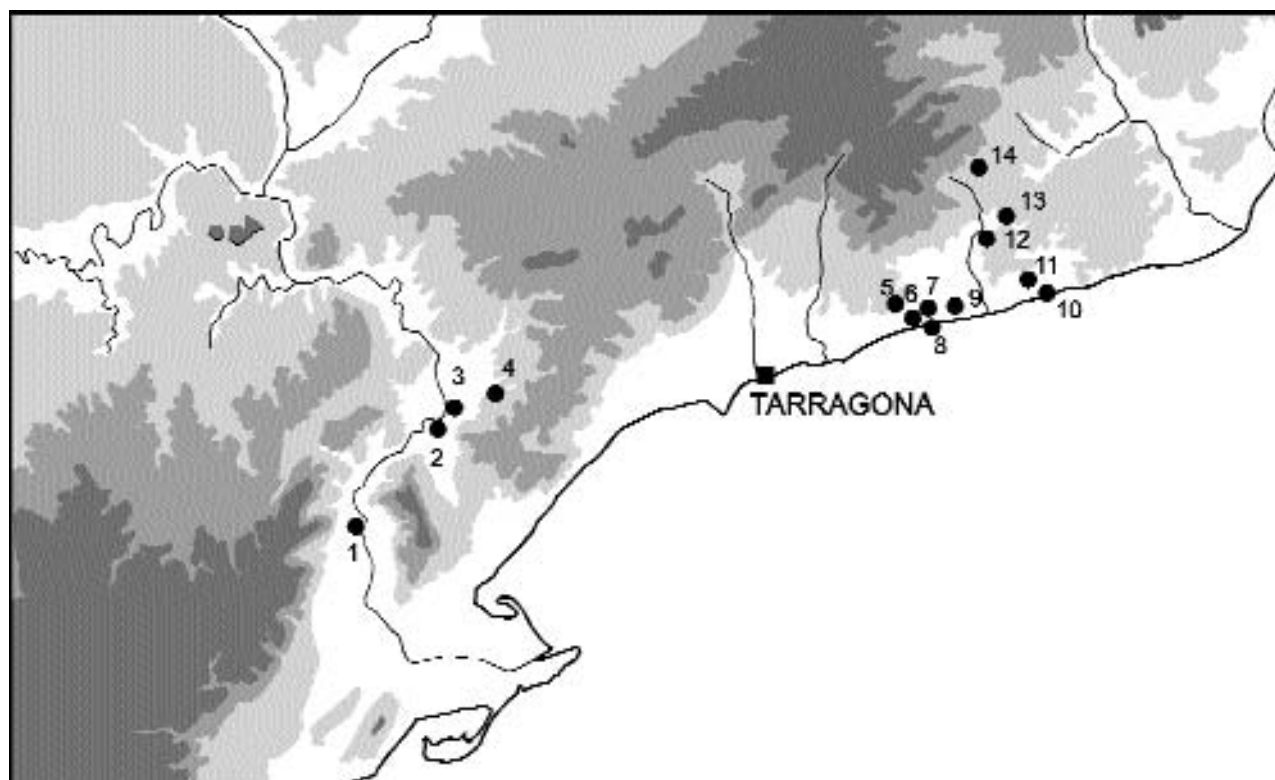

Figura 1. Esquema topogràfic de la Catalunya meridional, amb indicació dels principals jaciments mencionats en el text: 1.- Aldovesta (Benifallet); 2.- Barranc de Gàfols (Ginestar); 3.- Castellet de Banyoles (Tivissa); 4.- Coll del Moro de Serra d'Almos (Tivissa); 5.- Mas de Bassa (el Vendrell); 6.- Les Guàrdies (el Vendrell); 7.- L'Argilera (Calafell); 8.- Alorda Park (Calafell); 9.- Fondo del Roig (Cunit); 10.- Darró (Vilanova i la Geltrú); 11.- Corral d'en Guardiola (Vilanova i la Geltrú); 12.- Vinya d'en Pau (Vilafranca del Penedès); 13.- Mas Castellar (Vilafranca del Penedès); 14.- L'Alzinar de la Massana (Guardiola de Fontrubí).

mil·límetres, i per la presència majoritària dels llavis de secció triangular, tot i que també s'en documenten de forma arrodonida o quadrangular. Quant a la inclinació d'aquestes vores, dominen els valors entre 20° i 29° , però també són freqüents entre 35° i 44° . Les nanses són de secció variable, circular, el·líptica o aproximadament quadrangular, i a vegades presenten una depressió longitudinal bastant profunda al dors.

LA DOCUMENTACIÓ DEL SEGLE IV AC

Comptem per a aquest període amb diferents conjunts de gran fiabilitat estratigràfica, recuperats en diferents jaciments de l'àrea penedesenca, concretament a Alorda Park (Calafell), l'Argilera (Calafell) (Sanmartí, Santacana, Serra, 1984) i Les Guàrdies (el Vendrell). Cal dir que els materials d'importació lliurats per aquests diferents conjunts, tot i permetre una datació segura a partir del segon quart del segle IV aC, no són suficients per proposar matisacions cronològiques més afinades, de manera que considerem la totalitat de les àmfores ibèriques recuperades

en aquests nivells dins d'un arc cronològic aproximat de 375-325 aC. Amb tot, el material reproduït en les làmines de dibuixos, es presenta de forma separada segons la seva procedència.

Només una de les peces datables de segle IV aC ha pogut ser íntegrament reconstruïda (Fig. 2, 7). Aquesta i altres dues àmfores de les que es conserven els tres quarts inferiors (Fig. 2, 8, 9) mostren ja l'existència en aquest moment d'un tipus amfòric que en un altre treball (Sanmartí, Bruguera, —a) hem denominat 2B. Aquest es caracteritza pel fons clarament cònic, amb parets rectes, lleugerament convexes o lleugerament còncaues i l'extrem apuntat, així com per unes proporcions generals concretes, que es poden resumir en una relació altura total/diàmetre en el punt d'unió de l'espatlla amb el cos que varia entre 2,50 i 3, i molt especialment entre 2,70 i 2,80, per bé que en algun cas també es documenten alguns valors molt baixos (2,20 i 2,40). Altres característiques són la inclinació de l'espatlla, que se situa generalment entre 26° i 34° (però amb valors extrems de 21° i 45°) i una altura total considerable, generalment entre 860 i 930 mil·límetres. Als tres exemplars suava esmentats, tots ells

procedents del farciment d'un pou d'aigua descobert al poblat d'Alorda Park, cal afegir molt probablement dos fons cònics apuntats de les sitges de l'Argilera (Sanmartí, Santacana, Serra, 1984, 53, làm. 7, núms. 37, 38), i també possiblement altres exemplars del mateix conjunt d'Alorda Park dels que es conserva la part superior i que es caracteritzen per una morfologia del llavi similar a la que presenta la peça reconstruïda (Fig. 2, 4-6, 10). Val la pena destacar que dues de les àmfors esmentades tenen les parets del con inferior de perfil lleugerament còncau (Fig. 2, 7, 8), i que un dels fons de l'Argilera acaba en una projecció cònica (Fig. 8, 6). Com veurem més endavant, aquestes característiques són molt freqüents en les àmfors penedesenques de finals del segle III aC. Cal indicar finalment que probablement correspon també a aquest tipus una àmfora quasi completa trobada al jaciment de la Vinya d'en Pau a Vilafranca del Penedès (Fig. 3, 1), en un context cronològic que, dissortadament, no és possible precisar.

Tot i que no ha estat possible reconstituir-ne cap exemplar ben datat, podem suposar que en ple segle IV aC també era corrent a la Catalunya meridional el tipus d'àmfora ibèrica que denominem 2A, estretament emparentat amb l'anterior, del que possiblement és l'antecedent immediat, i que té les característiques següents: proporcions generals (altura total partida pel diàmetre en el punt de transició espatlla-cos) compreses entre 2,30 i 2,70, amb un clar domini dels valors entre 2,30 i 2,50. Espatlla bastant alta i inclinada (entre 29° i 42°). El con inferior pot tenir les parets rectes, lleugerament còncaues o lleugerament convexes, però l'extrem inferior és arrodonit, no apuntat. El llavi és de secció variable, amb un cert predomini dels tipus arrodonits o triangulars, i a vegades es presenta com la mera continuació de l'espatlla, de la que s'individualitza únicament per un lleuger canvi de direcció. L'altura total d'aquestes peces es distribueix de forma bastant equilibrada entre 710 y 810 mil·límetres, tot i que hi ha exemplars de fins a 900 mil·límetres, i un sol de més petit (582 mil·límetres), trobat al Castellet de Banyoles de Tivissa (Fig. 4, 5). Quant a la seva capacitat, varia entre 30 i 52 litres, amb una forta concentració en els valors compresos entre 32 i 39 litres (16 exemplars d'Ullastret) i, secundàriament, entre 42 i 45 litres (6 exemplars d'Ullastret). Probablement pertanyen a exemplars d'aquest tipus d'àmfora algunes peces de l'Argilera amb espatlla molt alta (Fig., 8, 4) i fons cònics amples (Fig. 8, 9, 10).

Entre els materials que creiem importacions llunyanes cal esmentar principalment una peça quasi

completa procedent del pou d'Alorda Park. Es tracta d'una àmfora de perfil cilíndric i escassa altura (uns 700 mil·límetres), amb fons ample, probablement arrodonit, nanses grosses de secció circular i llavi de secció rectangular de tendència vertical (Fig. 4, 6); la seva capacitat és d'uns 47 litres. Aquesta peça es pot assimilar al tipus 16 d'A. Ribera, i, malgrat que la seva procedència ens és desconeguda, creiem possible proposar un origen meridional, possiblement en el país valencià o Múrcia.

Pel que fa als detalls de forma, en la determinació dels quals s'ha tingut en compte també el material fragmentari, les seves característiques, avaluades a partir de 50 peces ben datades de l'assentament d'Alorda Park (Fig. 7), són les següents:

- La secció del llavi és molt variable, amb un predomini clar de les formes aproximadament circulars (15 exemplars), triangulars (13 exemplars) o quadrades (11 exemplars), tot i que també estan ben representades les seccions rectangulars de tendència vertical (6 exemplars) o horitzontal (5 exemplars).

- L'altura del llavi presenta una variabilitat molt considerable, entre 11 i 26 mil·límetres, però és clar que en la majoria de peces varia entre 14 i 22 mil·límetres (42 dels 48 exemplars mesurats = 87,50 per cent), amb una especial freqüència dels valors de 15 i 17 mil·límetres (20 exemplars = 41,70 per cent). Aquestes xifres són clarament inferiors a les que es documenten en el període ibèric antic.

- Pel que fa al diàmetre de boca, mesurat en el punt més alt de la vora, varia entre 100 i 160 mil·límetres, amb un predomini clar dels valors compresos entre 110 i 140 mil·límetres (38 dels 51 exemplars mesurats = 74,50 per cent)

- La inclinació de la vora és molt variable - entre 4° i 39°-, amb una clara concentració, amb tot, en els valors entre 16° i 34°.

- Les nanses solen ser en tres quarts de cercle i de secció aproximadament circular (25 dels 41 exemplars mesurats = 70 per cent) o el·líptica (3 exemplars = 7,30 per cent), tot i que també són bastant freqüents les peces amb una depressió longitudinal al dors, més o menys profunda (13 exemplars = 22,70 per cent). Solen ser de grans dimensions, amb una alçada compresa entre 60 i 110 mil·límetres i, molt especialment, entre 80 i 90 mil·límetres (Fig. 2, 4-7, 10 ; Fig. 8, 7, 8).

El diàmetre és també considerable, amb valors inclosos entre 20 i 27 mil·límetres, i molt especialment entre 23 i 25 mil·límetres, en les peces de secció circular i dimensions essencialment anàlogues en les nanses de secció el·líptica o dotades de depressió longitudinal al dors.

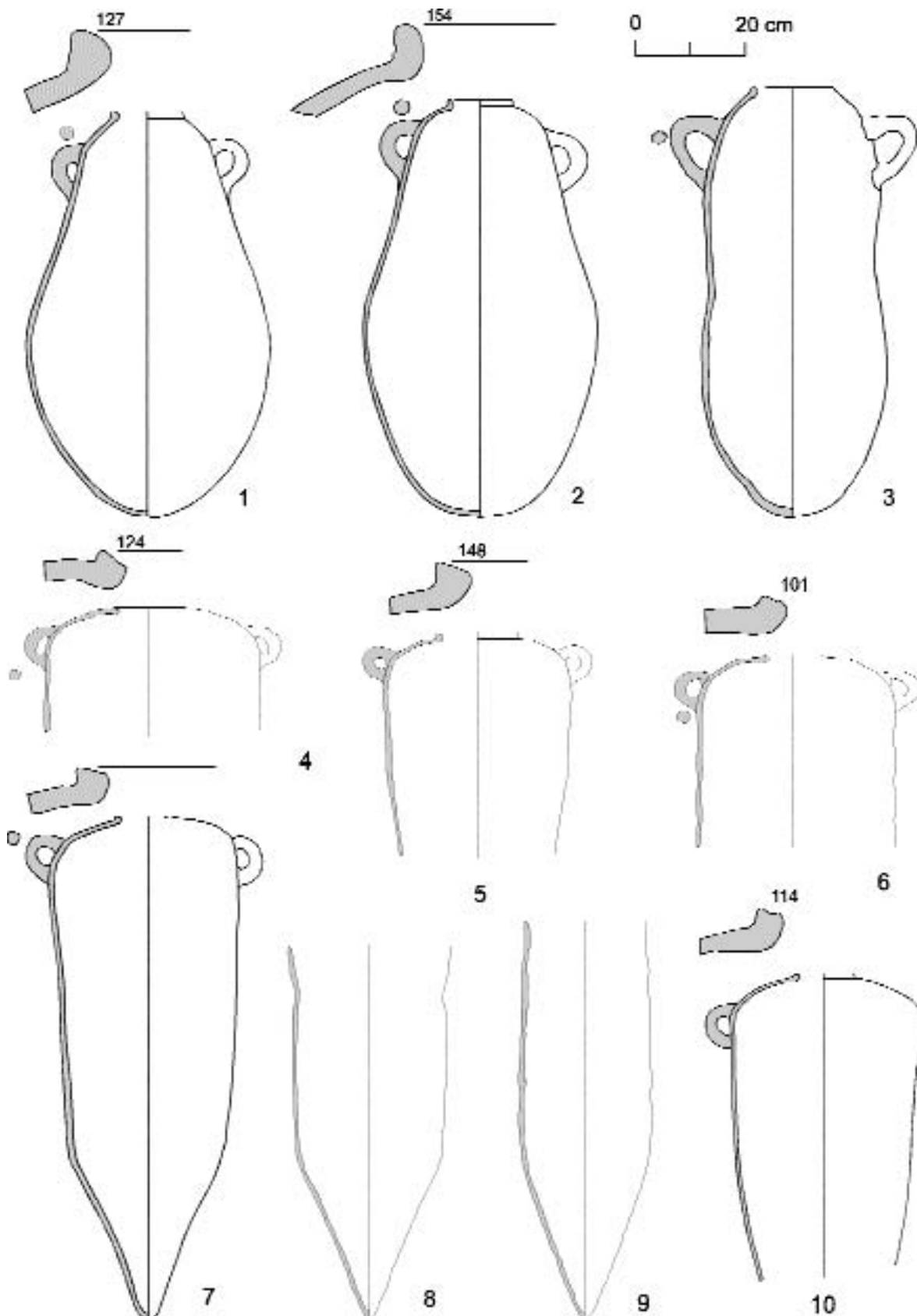

Figura 2. Àmfores procedents del Coll del Moro de Serra d'Almos (1-3), costa de Tarragona (3) i Alorda Park (4-10).

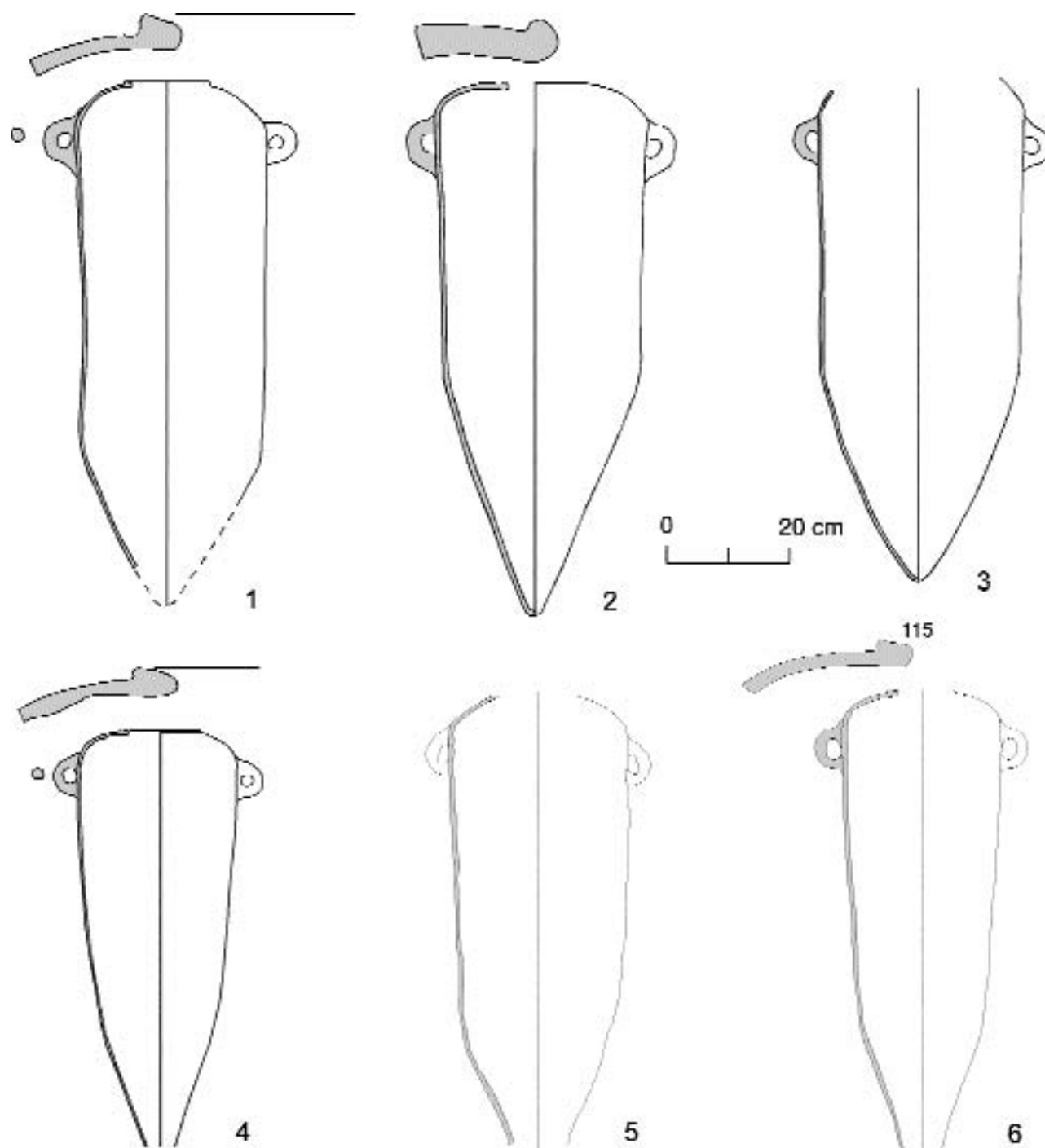

Figura 3. Àmfores procedents de la Vinya d'en Pau (1), Alorda Park (2-3 i 5-6) i Mas Castellar (4).

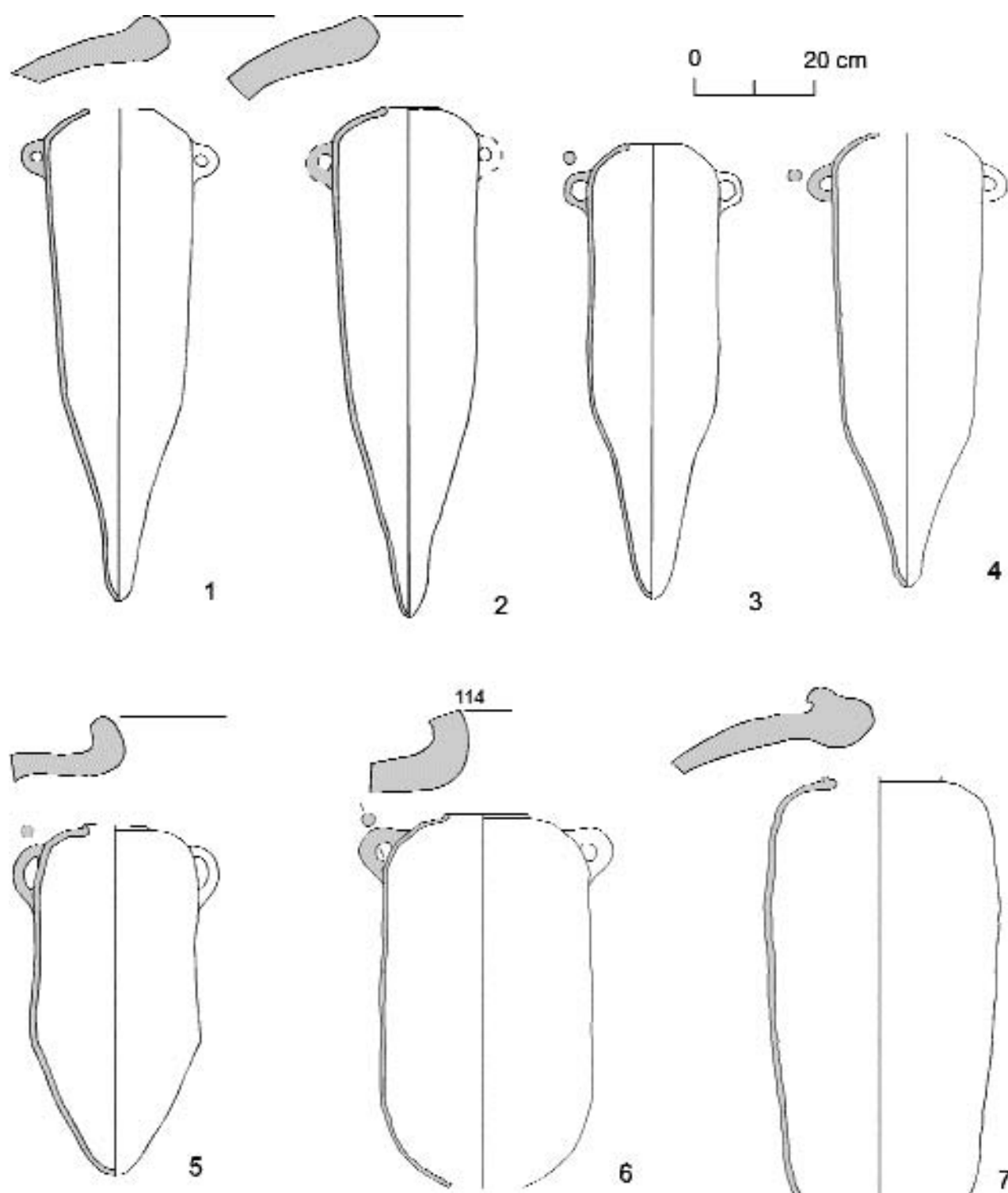

Figura 4. Àmfores procedents del Castellet de Banyoles (1-3 i 5), necròpolis de Cabrera de Mar (4) i Alorda Park (6-7).

- Quant a la tipologia dels fons, i com ja s'ha indicat més amunt, en aquest moment ja són corrents les peces amb fons cònic ben definit, més o menys ample i apuntat, assimilables als tipus 2A i 2B.

En absència de criteris morfològics clars, resulta difícil distingir entre el material fragmentari d'aquest període la presència d'elements d'importació llunyana. Amb tot, creiem probable que calgui considerar com aitals dues peces procedents del pou d'Alorda Park, caracteritzades per la seva pasta de color molt clar, quasi blanc.

LA DOCUMENTACIÓ DEL SEGLE III AC

La documentació disponible per al segle III aC és encara reduïda pel que fa a exemplars completes, excepció feta dels últims anys d'aquesta centúria. En efecte, l'abandonament del poblat d'Alorda Park en els primers anys del segle II aC, possiblement en relació amb la campanya de Cató, va tenir com a resultat la formació d'importants conjunts ceràmics constituïts per materials datables essencialment de finals del segle III aC. Aquesta és també la datació que sembla més versemblant per a la major part dels materials descoberts al gran poblat del Castellet de Banyoles, a Tivissa (Asensio, Cela, Ferrer, 1996, 187, 188). La major part exemplars completes, o aproximadament completes, que s'han descobert en aquests contextos corresponen a tres models morfològicament ben diferenciats. Per una part, es continua documentant la presència del tipus 2B, aparegut ja, com hem vist més amunt, en la segona meitat del segle IV aC (Fig. 3, 2, 3). Hi ha també una peça completa del tipus 2A, trobada al Castellet de Banyoles (Fig. 4, 5), atípica per les seves dimensions reduïdes (només 582 mil·límetres) i de datació incerta. Finalment, es documenta un tipus nou, que hem anomenat 2C, que es diferencia del 2B per les seves dimensions i proporcions, i també per alguns detalls morfològics (Fig. 3, 4-6; Fig. 4, 1-4). Es tracta, efectivament, de peces molt esveltes, amb una relació altura total/diàmetre en el punt d'unió de l'espalla amb el cos que queda compresa entre 3,10 i 3,50. Els exemplars completes que se'n coneixen mostren que es tracta de peces de dimensions relativament petites, amb una altura compresa entre 760 i 845 mil·límetres, mentre que la seva capacitat oscil·la entre 18 i 32 litres, però amb un predomini evident dels valors situats en torn de 20 litres. Aquestes peces són característiques de la costa meridional de Catalunya, al sud del massís de Garraf. Efectivament, dels set exemplars més o menys completes coneguts, sis han estat trobats en aquesta zona. Es

tracta, concretament, de dues peces d'Alorda Park (Fig. 3, 5, 6), una procedent de la Vinya d'en Pau (Fig. 3, 4), sense context conegut, i altres tres del Castellet de Banyoles (Fig. 4, 1-3). Hi ha, a més, una peça de procedència laietana (Fig. 4, 4), trobada a la tomba 51 de la necròpolis de Cabrera de Mar, que es pot datar de mitjans o el tercer quart del segle III aC (Garcia, 1993, 121, núm. 63). Creiem, per una altra part, que les àmfores del tipus 2B són ara elements d'importació, que suposem procedents de la Laietània, on llur presència és massiva en tots els conjunts datats del segle III aC i posteriors. Així mateix, cal considerar com un element d'importació una àmfora de perfil cilíndric que conserva restes d'almenys una línia pintada de color vermell vinós a la superfície externa (Fig. 4, 7). Possiblement es tracta d'una peça d'origen valencià o murcià, assimilable grosso modo al tipus 16 d'A. Ribera (Lillo, 1981, 141; Bonet, 1995, 416, fig. 204; Ribera, 1982, 130, fig. 35)).

Dins la unitat bàsica del tipus 2C, hi ha diferents detalls de forma que permeten distingir algunes variants de d'àmbit regional. Així, les peces trobades al Castellet de Banyoles es caracteritzen pels seus llavis de secció arrodonida, sovint amb absència d'una vora clarament diferenciada de l'espalla, i amb l'extrem del con inferior de forma arrodonida o lleugerament apuntada (Fig. 4, 1-3). A la zona del Penedès, en canvi, els llavis atribuïbles a peces d'aquest tipus solen ser de tendència subrectangular o, molt més rarament, triangular, i clarament diferenciats de l'espalla (Figs. 9; 12, 1-3, 5-6; 13), mentre que l'extrem del con inferior de la peça és sovint de forma més capriciosa, amb inflexions marcades i, en molts casos, amb la punta en forma de mugró (Fig. 10, 6-19). Les nanses d'aquestes peces són sempre de forma circular o en tres quarts de cercle, i de secció circular; solen ser de petites dimensions, sovint de poc menys de 20 mil·límetres de diàmetre i una alçada compresa entre 60 i 75 mil·límetres, la qual concorda bé amb les dimensions generals i el pes relativament reduït d'aquest tipus amfòric (Fig. 10, 1-5).

Pel que fa a l'anàlisi del material fragmentari, cal distingir clarament entre els nivells datables de ple segle III aC i els de l'últim quart d'aquesta centúria, ja que, pel que fa als detalls de forma, és evident el canvi morfològic entre aquests dos moments. Les fases cronològiques de ple segle III aC ens són conegudes fonamentalment a través dels jaciments afectats per les obres de l'autopista A-16: Fondo del Roig (Cunit, Baix Penedès), Corral d'en Guardiola (Vilanova i la Geltrú, Garraf), les Guàrdies i Mas de Bassa (el Vendrell, Baix Penedès). Quant als materials datables en torn de 200 aC, com ja s'ha dit més

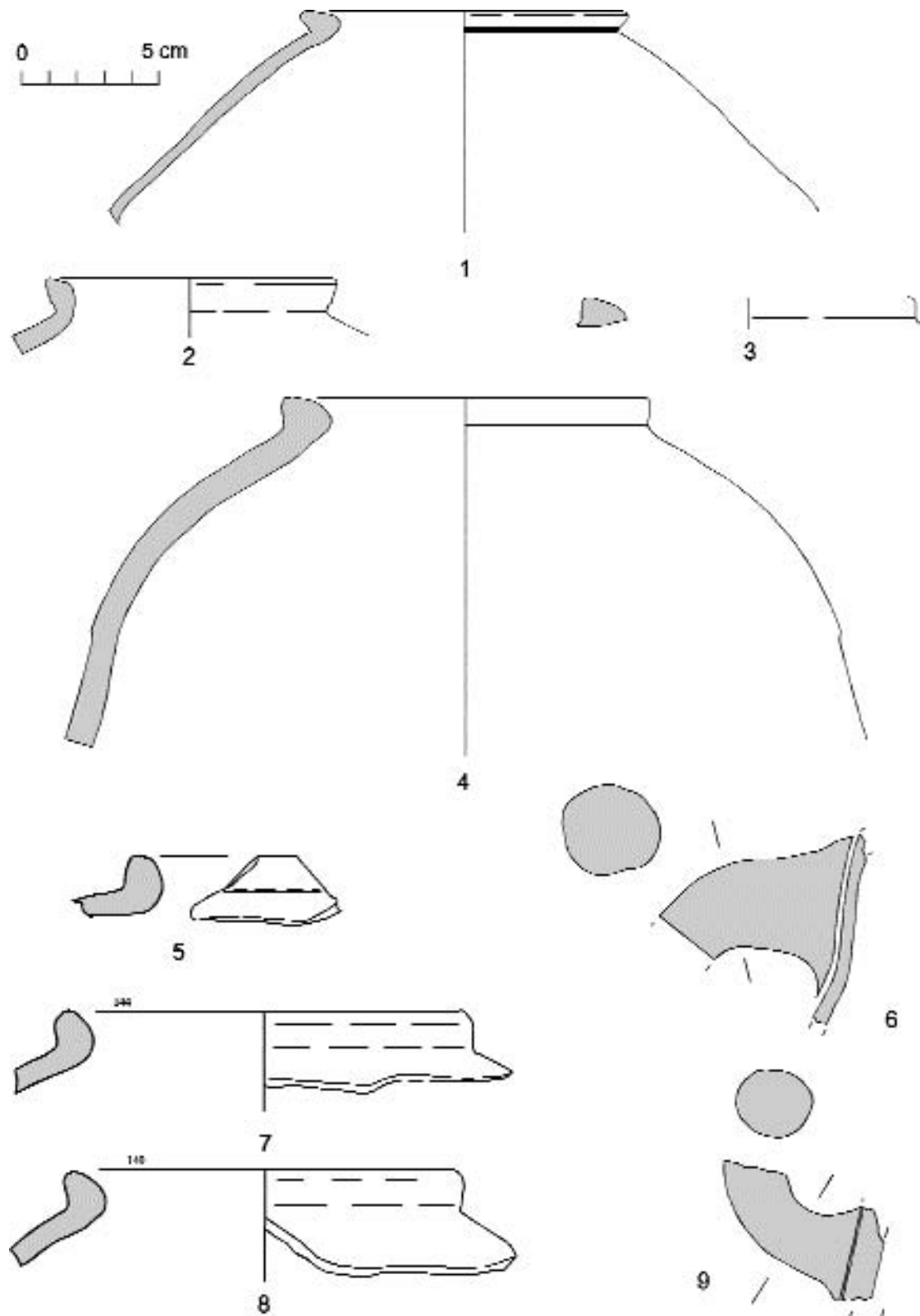

Figura 5. Fragments d'àmfora del segle VI aC procedents del Barranc de Gàfols (1-4) i el Coll del Moro de Serra d'Almos (5-9).

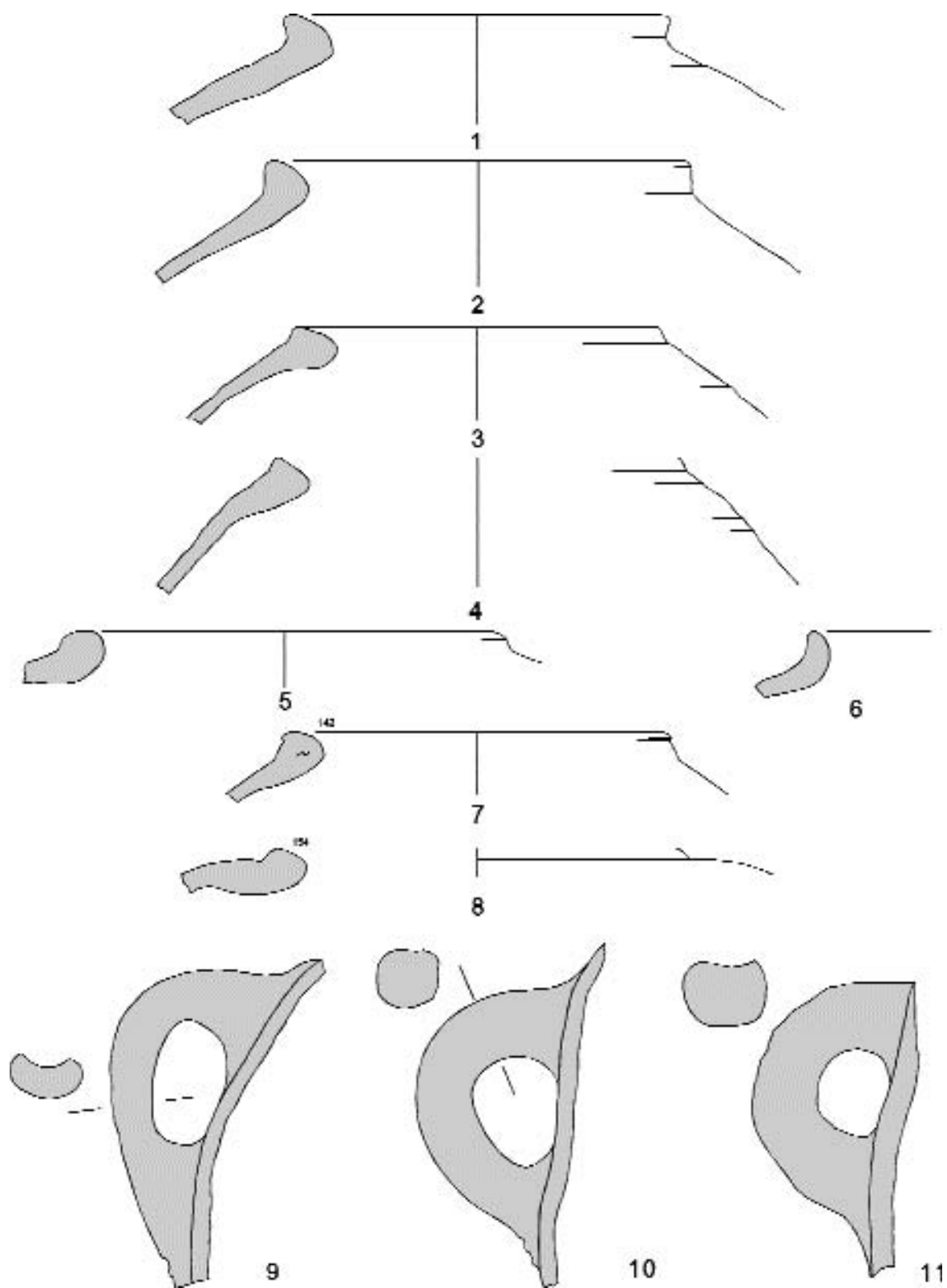

Figura 6. Fragments d'àmfora de la segona meitat del segle V aC procedents d'Alorda Park.

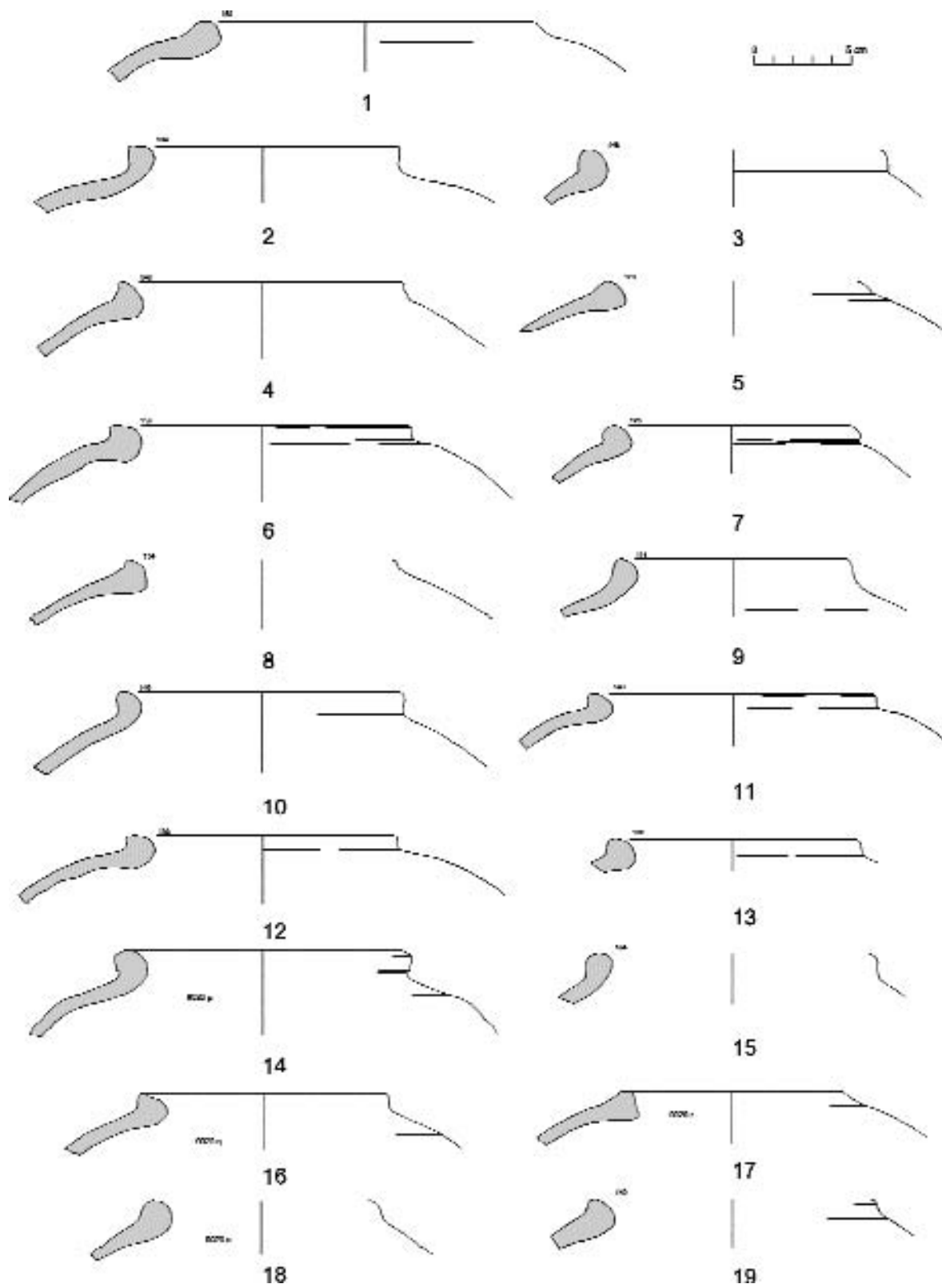

Figura 7. Fragments d'àmfora del segle IV aC procedents d'Alorda Park.

amunt procedeixen fonamentalment dels nivells d'abandonament d'Alorda Park, tot i que també incorporem algunes informacions obtingudes en altres jaciments, especialment el de les Guàrdies.

Els detalls de forma de les peces datables de ple segle III aC són essencialment similars als dels materials del segle IV aC, especialment pel que fa a la secció de les vores i a la seva alçada, però s'observa una certa evolució en el diàmetre de boca i en la inclinació de la vora, car l'una i l'altra tendeixen a disminuir. Més concretament, les característiques d'aquest material, avaluades a partir de 80 peces procedents dels jaciments abans esmentats, són les següents:

- La secció del llavi continua essent força variable. Predominen les formes arrodonides, però també són corrents les seccions triangulars i quadrades.

- L'alçada del llavi presenta una variabilitat molt considerable, entre 11 i 24 mil·límetres. Amb tot, predominen clarament els valors entre 14 i 20 mil·límetres (76,30 per cent dels exemplars mesurats), i molt especialment els compresos entre 14 i 17 mil·límetres (55,40 per cent). Aquestes xifres són bàsicament coincidents amb les que s'obtenen per als materials de segle IV aC.

- Pel que fa al diàmetre de boca, varia entre 100 i 131 mil·límetres, amb un clar domini dels valors compresos entre 110 i 125 mil·límetres (77,50 per cent dels exemplars mesurats). Aquestes xifres són clarament inferiors a les que es documenten en el segle IV aC. Es comprova, doncs, una paulatina disminució del diàmetre de boca, que serà encara més acusada des de finals del segle III aC.

- En relació a la inclinació de la vora, els valors extrems són 2° i 22° respectivament, però en una gran majoria de peces (80,50 per cent) es concentra entre 8° i 15°, la qual cosa suposa també una disminució molt considerable en relació a la centúria anterior.

Quant als materials fragmentaris procedents dels nivells d'abandonament d'Alorda Park presenten les característiques següents, avaluades a partir de 137 peces, que representen una fracció minoritària, però significativa, del material amfòric conegut d'aquest moment:

- La secció del llavi de les peces que creiem atribuïbles al tipus 2C és quasi sempre subrectangular, més o menys allargada (53 peces = 89,90 per cent dels fragments de vora d'aquest tipus) o, a vegades, triangular (6 peces = 10,10 per cent) (Fig. 9). Cal afegir a això algunes peces (en total 17 individus) amb llavi de secció arrodonida, que creiem, o bé materials residuals produïts abans de l'últim

quart del segle III aC, o bé importacions, sovint possiblement de la Laietània (particularment Fig. 11, 8-12), per bé que altres poden provenir de la regió del curs inferior de l'Ebre (possiblement Fig. 11, 7) o d'altres llocs. Així mateix, hi ha algunes peces amb llavi de secció subrectangular (Fig. 11, 3-6), però que també semblen importacions d'origen més o menys llunyà.

- L'altura del llavi, en les peces atribuïbles al tipus 2C, varia entre 8 i 14 mil·límetres, amb un predomini molt clar dels valors compresos entre 10 i 12 mil·límetres (81 per cent dels exemplars mesurats). Aquestes xifres contrasten clarament amb les que s'obtenen mesurant els llavis de secció circular procedent dels mateixos nivells, que es distribueixen de forma bastant equilibrada entre 10 i 22 mil·límetres, amb un predomini clar dels valors compresos entre 13 i 18, xifra que, a més, coincideix quasi exactament amb la que s'obté per al mateix tipus de peça al jaciment de les Guàrdies (entre 12 i 18 mil·límetres).

- En les peces que creiem atribuïbles al tipus 2C el diàmetre de la boca, amidat en el punt més alt de la vora, té unes dimensions molt constants entre 100 i 160 mil·límetres, i molt especialment entre 120 i 130 mil·límetres (79,6 per cent dels 49 exemplars mesurats). Aquests valors no contrasten de forma significativa amb els que s'obtenen en mesurar les peces no atribuïbles al tipus 2C, que es distribueixen de forma bastant equilibrada entre 112 i 142 mil·límetres. Cal dir amb tot que al jaciment de les Guàrdies la majoria de vores datades d'aquest moment tenen un diàmetre molt reduït, comprès entre 105 i 115 mil·límetres.

- En les peces atribuïbles al tipus 2C la inclinació de la vora és sempre reduïda i varia principalment entre 9° i 21°, amb un predomini clar dels valors compresos entre 11° i 18°. Hi ha, però, vores pràcticament horitzontals, de 4° o 5°, i fins i tot alguns valors negatius, és a dir, de vores inclinades cap a l'interior, que poden arribar als -20°, tot i que els valors més freqüents se situen en torn de -5°. Pel que fa a les peces no atribuïbles al tipus 2C, no hi ha diferències molt significatives, excepte per la presència d'un nombre important, però minoritari (6 individus = 28,60 per cent), de peces amb una inclinació compresa entre 22° i 26°, la qual cosa possiblement es pot explicar per la presència de materials residuals més antics.

- Les nanses són quasi en tres quarts de cercle, i sempre de secció circular. Són de petites dimensions, amb un diàmetre que varia entre 16 i 25 mil·límetres, però amb un predomini extraordinari

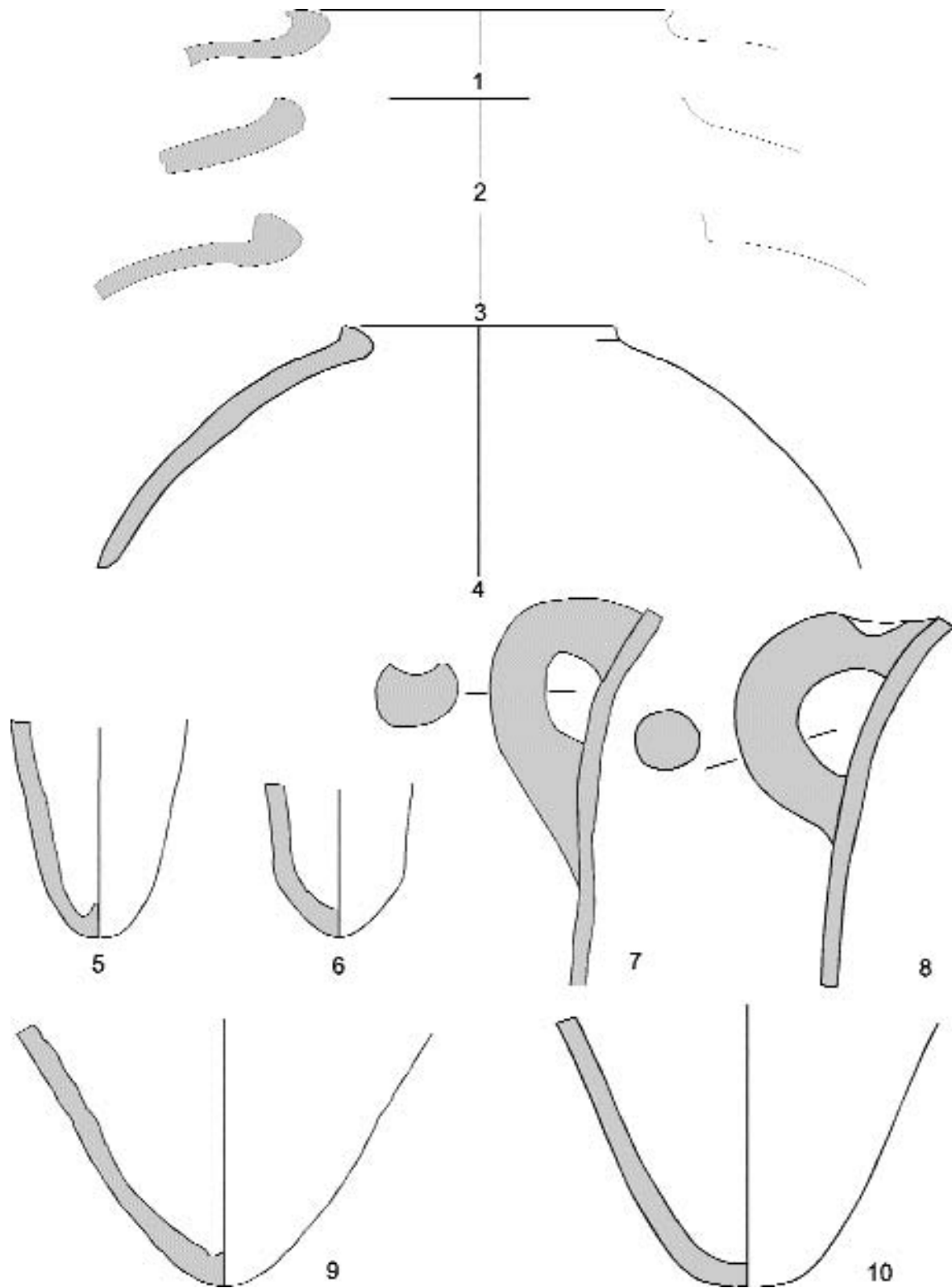

Figura 8. Fragments d'àmfora de segle IV aC procedents de l'Argilera.

dels valors entre 17 i 20 mil·límetres (17 dels 20 exemplars mesurats).

Quant a l'altura d'aquestes nanses, és també petita, amb una concentració força equilibrada entre 62 i 73 mil·límetres, tot i que hi ha exemplars encara més petits, de 54 i 58 mil·límetres.

- Com s'ha dit més amunt, el tipus de fons habitual de les àmfores 2C d'aquesta zona es caracteritza per les parets cònques i la punta acabada en una projecció cònica, sovint amb l'aspecte d'un mugró. Aquest tipus de fons és extremadament corrent en els nivells d'abandonament d'Alorda Park, sovint amb formes i dimensions absolutament idèntiques, que fan evident una producció seriada. També hi ha però, peces amb fons cònic simple, més o menys apuntat o arrodonit i amb parets rectes o lleugerament convexes, que sens dubte co-responen a altres produccions amfòriques, sovint possiblement a exemplars del tipus 2B per als quals és plausible suposar una procedència laietana. Així mateix, cal assenyalar la presència de dos fons amb pivot fi i allargat que probablement ha de ser considerat com una importació d'origen valencià, atenent a la relativa freqüència de peces amb aquesta característica al país valencià (Ribera, 1982)

EL PERIODE IBÈRIC TARDÀ

La perduració de les produccions amfòriques indígenes durant el període ibèric tardà -com a mínim fins a la primera meitat del segle I aC, almenys en alguns casos- és un fet ben comprovat (Sanmartí, Bruguera, —a). A la Catalunya meridional es coneix un nombre important de jaciments ibèrics i romans datables d'aquest període, alguns dels quals han estat objecte d'excavacions d'extensió més o menys considerable, però només s'ha publicat un nombre molt reduït de peces ben datades, de manera que, de moment, només resulta possible donar algunes indicacions sobre el tema que ens ocupa. La presència en els nivells tardans de l'Argilera (Sanmartí, Santacana, Serra, 1983, 86, làm. 40, núm. 332; 88, làm. 42, núm. 334; 90, làm. 44, núm. 362), les Guàrdies i Mas de Bassa de diferents fragments de vora i de fons que creiem atribuïbles al tipus 2C), suggereix la persistència d'aquest tipus fins a la primera meitat del segle I aC. En efecte, l'anàlisi del material fragmentari d'aquesta fase tardana en els jaciments de la zona penedesenca permet assegurar una continuïtat fluida respecte a la fàcies documentada en torn de 200 aC. Així, continuen predominant les vores de secció subrectangular característiques del tipus 2C, de poca alçada (entre 11 i 14 mil·límetres) i escassa

inclinació (entre 5° i 9° en un 60,60 per cent de les peces mesurades). Quant al diàmetre de boca, és sempre petit i amb una variació mínima (entre 90 i 106 mil·límetres), la qual cosa és sens dubte indicativa d'una producció plenament standatitzada.

Cal dir per una altra part que contemporàniament es documenta a la zona del Baix Llobregat -concretament al jaciment de la Plaça de les Bruixes II (Molins de Rei)- la presència d'una variant del tipus 2C caracteritzada pel fons acabat en un petit pivot en forma de botó, o bé en un aplanament; altres peces del mateix tipus han estat recuperades a Olèrdola, segons informació que devem a la gentilesa de David Asensio Vilaró.

EPIGRAFIA I MARQUES

Les restes epigràfiques documentades en àmfores ibèriques de la zona estudiada són molt escadusseres. La més notable és una estampilla impresa sobre una nansa (Fig. 14, 1), trobada en un lloc anomenat la Bassa, prop de Cal Rubió, Vilafranca del Penedès (Giró, 1944; 1959; Siles, 1985, núm. 1444). Aquesta peça, que -amb excepció de l'epígraf- no ha estat mai publicada, formava part del farciment d'una sitja que, si cal jutjar per la descripció de la resta de materials recuperats -i molt especialment per la presència de restes abundoses de teules i de *dolia*-, devia ser amortitzat ja en el segle I aC. L'epígraf es llegeix *u.r'.ce.bo.r.*, i segons Siles deu ser un antropònim, la qual cosa fa pensar que es pot referir al propietari del taller on es va fabricar l'envàs, o bé al productor del contingut d'aquest.

Pel que fa a grafit, cal esmentar un fragment amorf, però probablement pertanyent a una àmfora, trobat en nivells superficials d'Alorda Park, que té incís el signe *ti*, possiblement pertanyent a un epígraf més llarg. Al mateix jaciment d'Alorda Park s'han trobat diversos fragments d'àmfora que presenten a la superfície externa traços realitzats amb carbons (Fig. 14, 5, 6). Amb tota seguretat no es tracta de signes alfabètics, però, tot i que es conserven bastant malament, és clar que han estat realitzats intencionalment. Podem suposar que es tracta de signes convencionals relacionats amb el procés de producció o de reompliment d'aquests envasos. Quant a la datació d'aquest tipus de signes, s'ha documentat sempre en peces datades del segle IV aC. Sabem, per gentilesa del doctor Víctor Revilla Calvo, que al Monte Testaccio s'han documentat també elements epigràfics d'aquestes mateixes característiques. Un altre fragment de nansa (Fig. 14, 4) conserva restes molt migrades de pintura

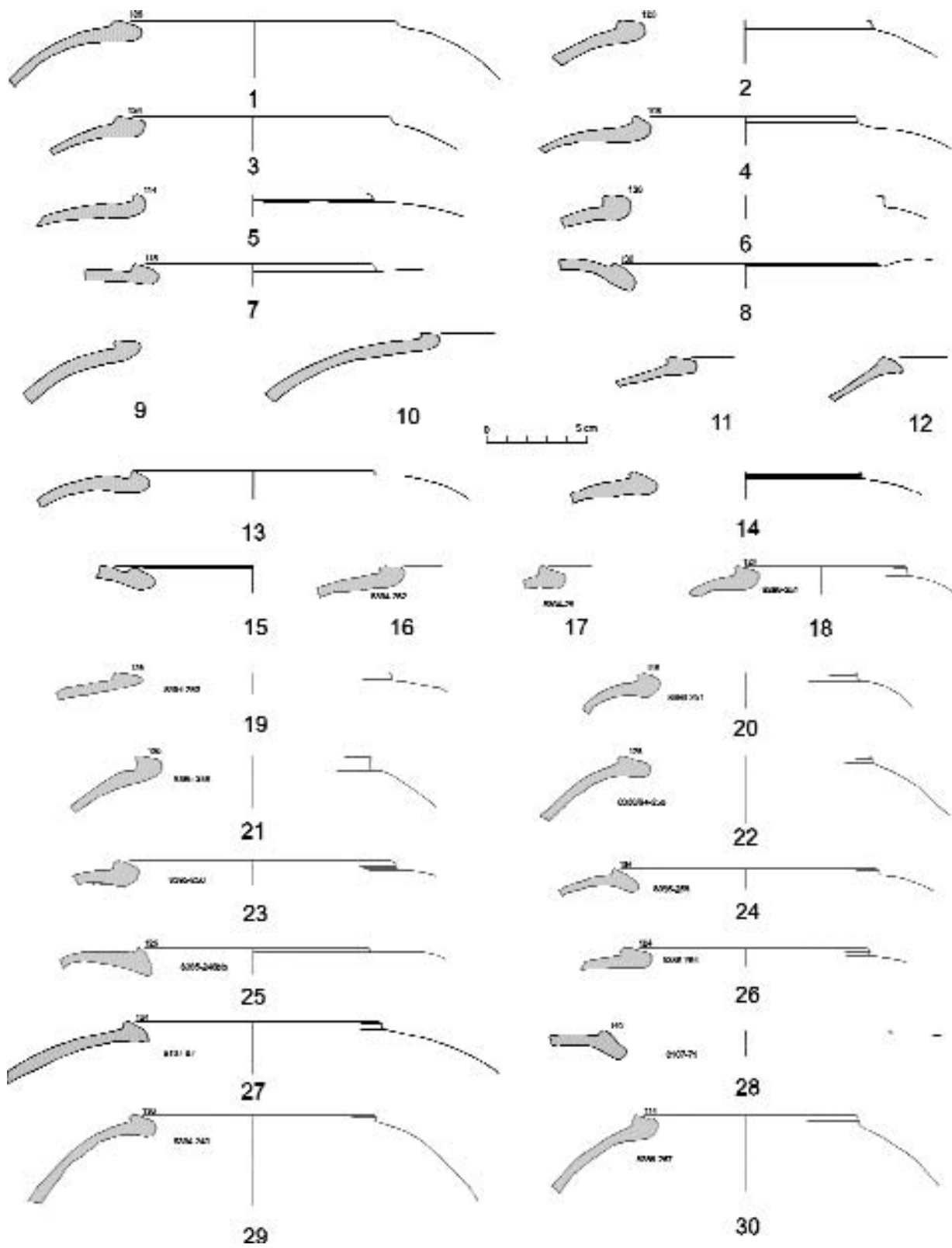

Figura 9. Fragments d'àmfora de finals del segle III-inici del segle II aC procedents d'Alorda Park.

vermellosa, que podrien correspondre a una inscripció.

Pel que fa a les marques impreses, s'en coneixen únicament dues, l'una i l'altra trobades en nivells de segle III aC d'Alorda Park. Es tracta d'un motiu esteliforme de sis braços (Fig. 14, 3), que té paral·lels relativament pròxims (amb vuit o amb quatre braços) a Cabrera de Mar (Esteban, García, Pujol, 1981, 56, 54, lám. 21, núm. 75089; Pujol, García, 1982-1983, 89, 94, núm. 8607) i al Puig de Sant Andreu d'Ullastret (Oliva, 1960, 390, fig. 52), i d'una estampilla sense paral·lels coneguts, consistent en una roseta formada per un punt central i vuit pètals en forma de punts (Fig. 14, 3), que ens sembla clarament inspirada en les decoracions pròpies de les ceràmiques de vernís negre, probablement de campaniana A. Cal fer notar que aquestes dues estampilles han estat impreses sobre l'espalla de les àmfores, la qual cosa les diferencia clarament de la pràctica habitual a la costa centre-septentrional de Catalunya, on apareixen sempre sobre les nanses.

Cal dir finalment que una de les àmfores de tipus 2C del Castellet de Banyoles de Tivissa té una aspa incisa al dors d'una de les nanses, pràctica de fet bastant corrent a tota la costa catalana, almenys durant el segle III aC.

ELS CENTRES DE PRODUCCIÓ

Un dels centres de producció més importants fou versemblantment Darró, on s'han excavat un cert nombre de forns ceràmics datats entre el segle IV aC i el segle II aC que possiblement van servir per a la fabricació d'àmfores ibèriques, a més d'imitacions dels envasos ebusitans PE 15 o PE 15 (López, Fierro, 1988; 1992; 1993). És possible que també es fabriquessin àmfores en els forns de Fontscaldes, i hi ha notícies de l'existència de forns ceràmics a les Badies (Castellet i Gornal, Garraf) que també podrien haver fabricat peces d'aquest tipus (Virella, 1983, 47, 48).

CONSIDERACIONS FINALS

L'anàlisi del material amfòric ibèric de les comarques meridionals de Catalunya permet reconèixer entre el segle VI aC i el segle III aC una evolució morfològica consistent d'aquest tipus d'envasos, des de formes encara molt pròximes als prototipus fenicis (Fig. 2, 1, 2) fins a un tipus, el 2C, clarament característic de la zona estudiada. Dins d'aquest resulta possible distingir almenys dues variants d'àmbit microregional, a la zona penedesa i al curs inferior de l'Ebre respectivament, i,

en un moment més avançat -primera meitat del segle I aC-, encara una tercera que sembla característica del Baix Llobregat i el Garraf. Entre aquests dos extrems cronològics, en el segle IV aC, es documenten a la zona estudiada els exemplars més antics coneguts de la forma 2B (Fig. 2, 4-10) -tipus que serà especialment característic de la costa centre-septentrional de Catalunya en els segles III-II aC-, i també, però menys clarament a causa del caràcter molt fragmentari de la majoria d'exemplars coneguts, algunes peces atribuïbles al tipus 2A, igualment ben documentat a l'àrea laietana i indigeta, i molt especialment a Ullastret (Sanmartí, Bruguera, —b). L'absència de peces completes datables de ple segle III aC a l'àrea estudiada fa difícil de reconèixer quin era el tipus predominant en aquest moment, si bé l'aspecte del material fragmentari que coneixem suggereix la continuïtat dels tipus 2A i 2B i també l'existència de formes de transició entre aquests i el tipus 2C. En resum, doncs, amb la documentació actual sembla que no és fins al segle III aC que es desenvolupa un tipus amfòric, el 2C, clarament diferenciat de la resta de produccions de la costa catalana, que apareix definitivament format en el darrer quart d'aquesta centúria i que perdurarà probablement fins al final de la producció amfòrica ibèrica, en el segle I aC. Amb tot, no es pot excloure la possibilitat que un increment en el futur del nombre d'exemplars complets datables del segle IV aC arribi a permetre la discriminació amb criteris morfològics de les peces dels tipus 2A i 2B fabricades a la Catalunya meridional, o bé la identificació d'altres tipus específics d'aquesta zona.

Pel que fa a la mobilitat comercial de les àmfores ibèriques, és segura l'existència a la zona estudiada d'importacions d'origen relativament llunyà. L'existència de peces d'origen meridional -país valencià o Múrcia- es documenta ja des del segle IV aC i continua en el segle III aC, amb sengles exemplars del tipus 16 de Ribera trobats a l'assentament d'Alorda Park (Fig. 4, 5, 6), als que cal afegir dues peces amb pivot allargat fi, sens dubte de procedència valenciana, recuperades en els nivells d'abandonament del mateix jaciment (Fig. 11, 16, 17) i una tercera peça d'aquest mateix tipus trobada al nucli de les Guàrdies. És probable, així mateix, que calgui incloure entre les peces d'origen meridional una àmfora completa de procedència submarina, trobada prop de Tarragona, davant la platja de Creixell, a 1 quilòmetre de la costa (Fig. 2, 3) (Berges, 1969-1970, 6, 7, fig. 1, 1). Quant a les importacions provinents de la costa centre-septentrional de Catalunya, creiem que cal considerar com a tals les àmfores del tipus 2B data-

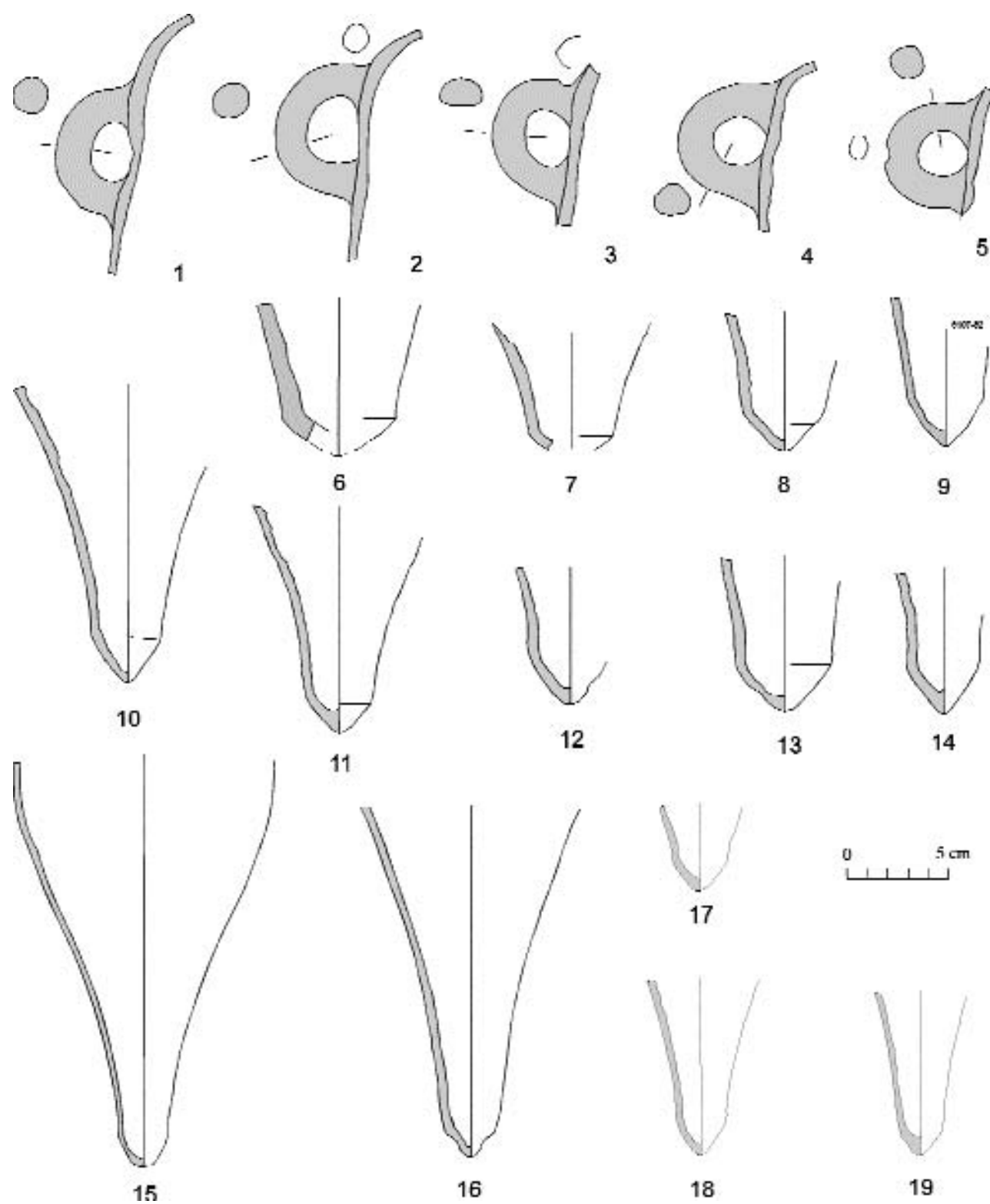

Figura 10. Fragments d'àmfora de finals del segle III-inici del segle II aC procedents d'Alorda Park.

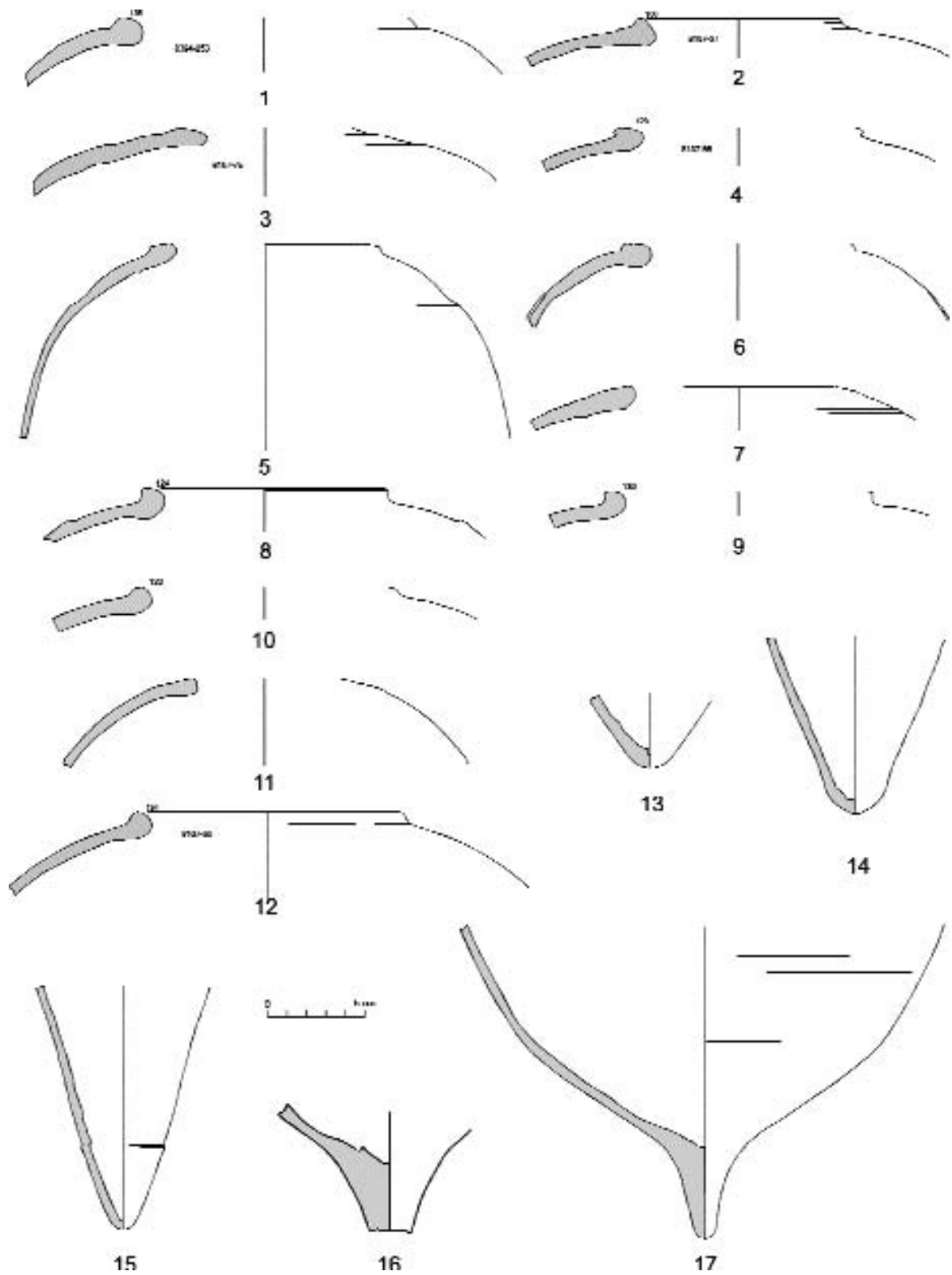

Figura 11. Fragments d'àmfora de finals del segle III-inici del segle II aC procedents d'Alorda Park.

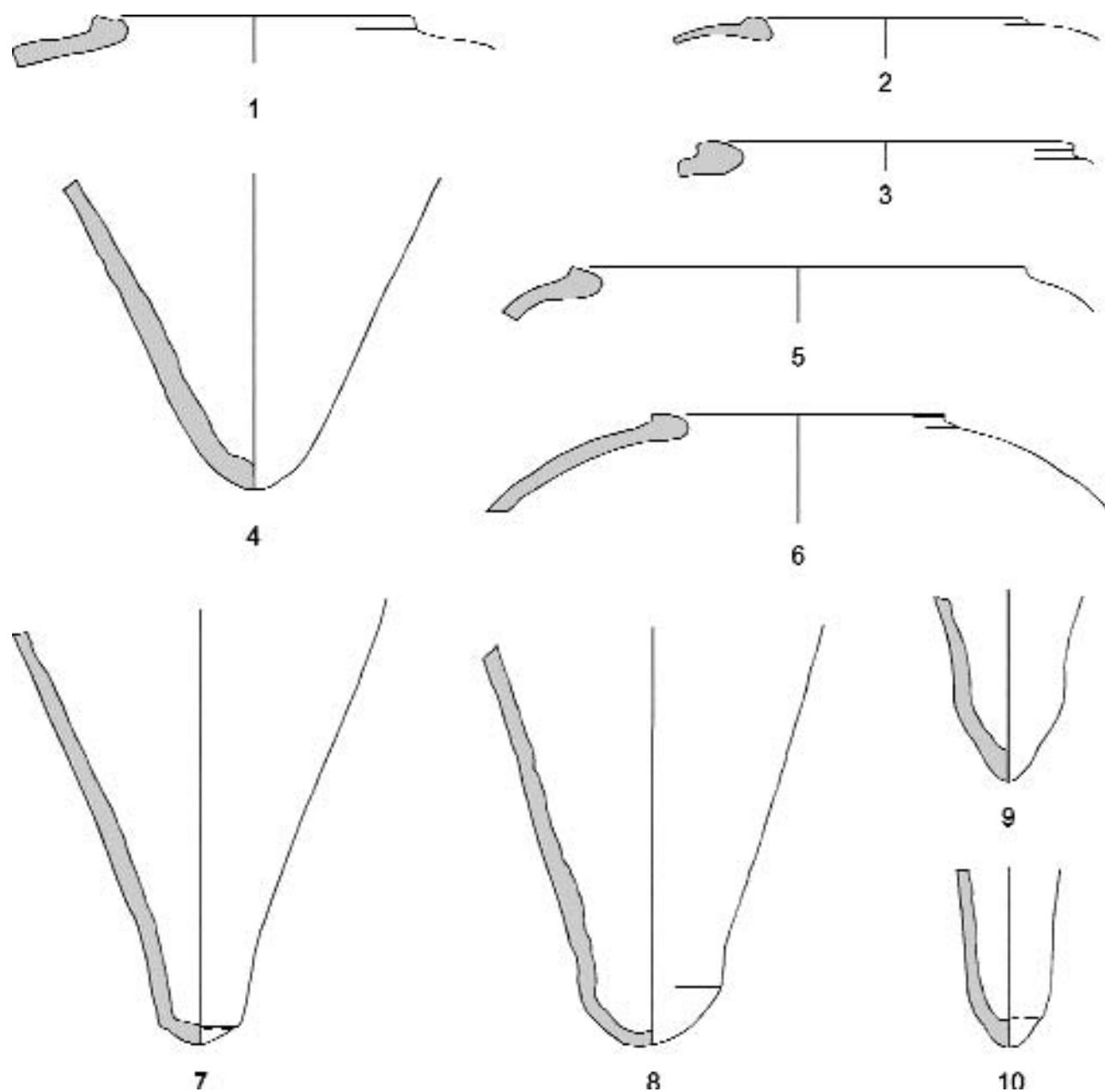

Figura 12. Fragments d'àmfora procedents de l'Alzinar de la Massana.

bles del segle III aC -relativament abundoses en els nivells d'aquesta cronologia d'Alorda Park (Fig. 3, 2, 3) i, possiblement (Fig. 11, 8-15)-, i potser també les de segle IV aC. Creiem també, per la seva semblança morfològica amb peces trobades al Castellet de Banyoles, que el fragment de vora senyalat amb el número 7 de la figura 11 podria pertànyer a una peça fabricada a la regió del curs inferior de l'Ebre. A tot això cal afegir diferents fragments de vora o de fons trobats a Alorda Park i que, per les seves característiques morfològiques o de pasta, semblen elements d'importació, sense que de moment sigui possible donar més precisions al respecte (Fig. 11,

1-6). Quant a les exportacions procedents de la nostra àrea de estudi, de moment només s'han documentat amb seguretat a Cabrera de Mar, concretament una peça completa de la necròpolis del Turó dels Dos Pins (García, 1993, 121, núm. 63) (Fig. 4, 4) i també, possiblement, un fragment de fons trobat en una sitja (Esteban, García, Pujol, 1981, 52, làm. 20, núm. 75.099)

Donat el petit nombre de peces completes disponibles, ha semblat necessari elaborar també un sistema que permetés aprofitar la capacitat informativa del material fragmentari, s'ha elaborat un sistema d'anàlisi dels detalls de forma (vores, fons i

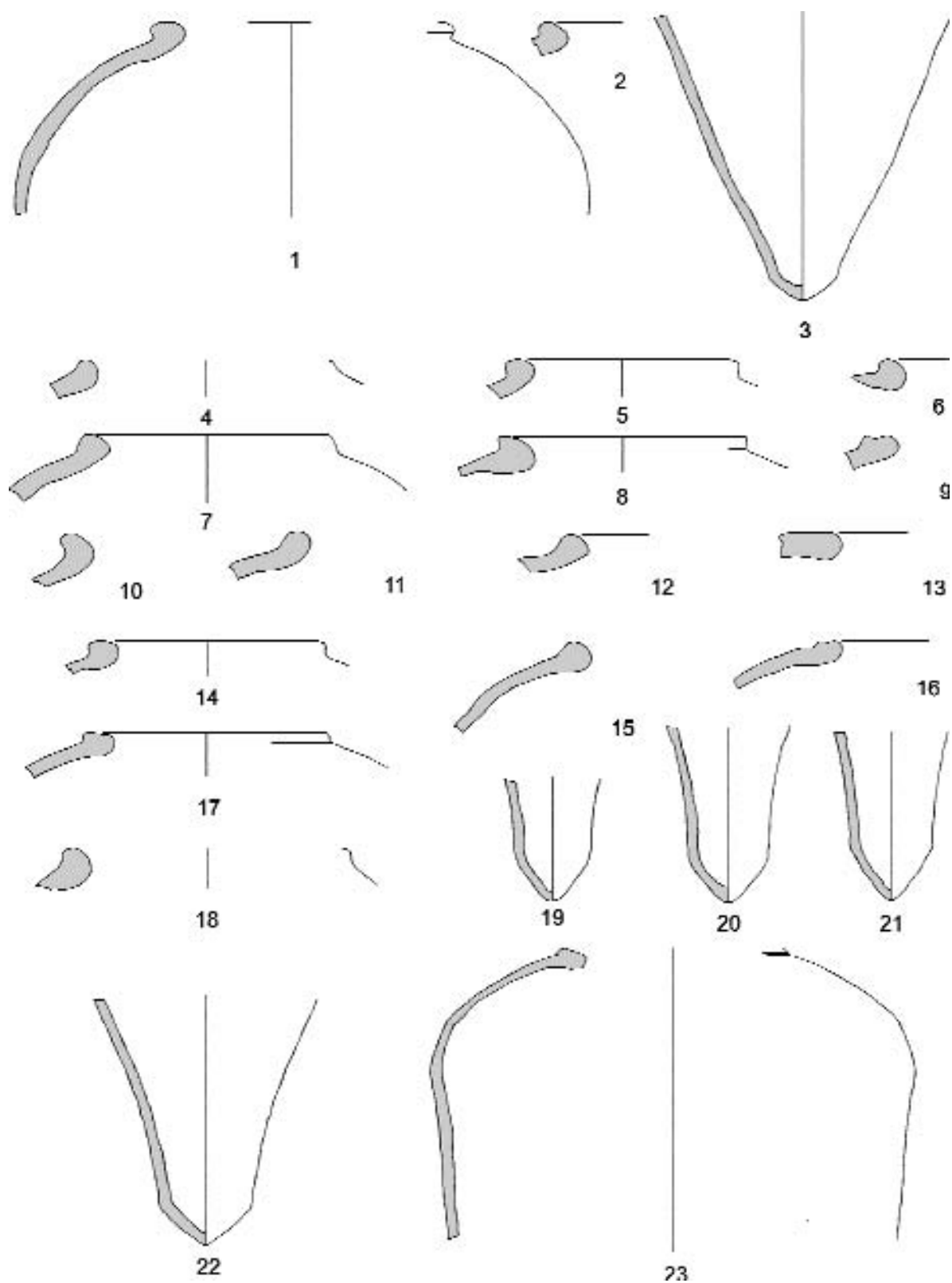

Figura 13. Fragments d'àmfora de ple segle III aC (1-13) i de finals del segle III-inici del segle II aC (14-23) procedents de les Guàrdies.

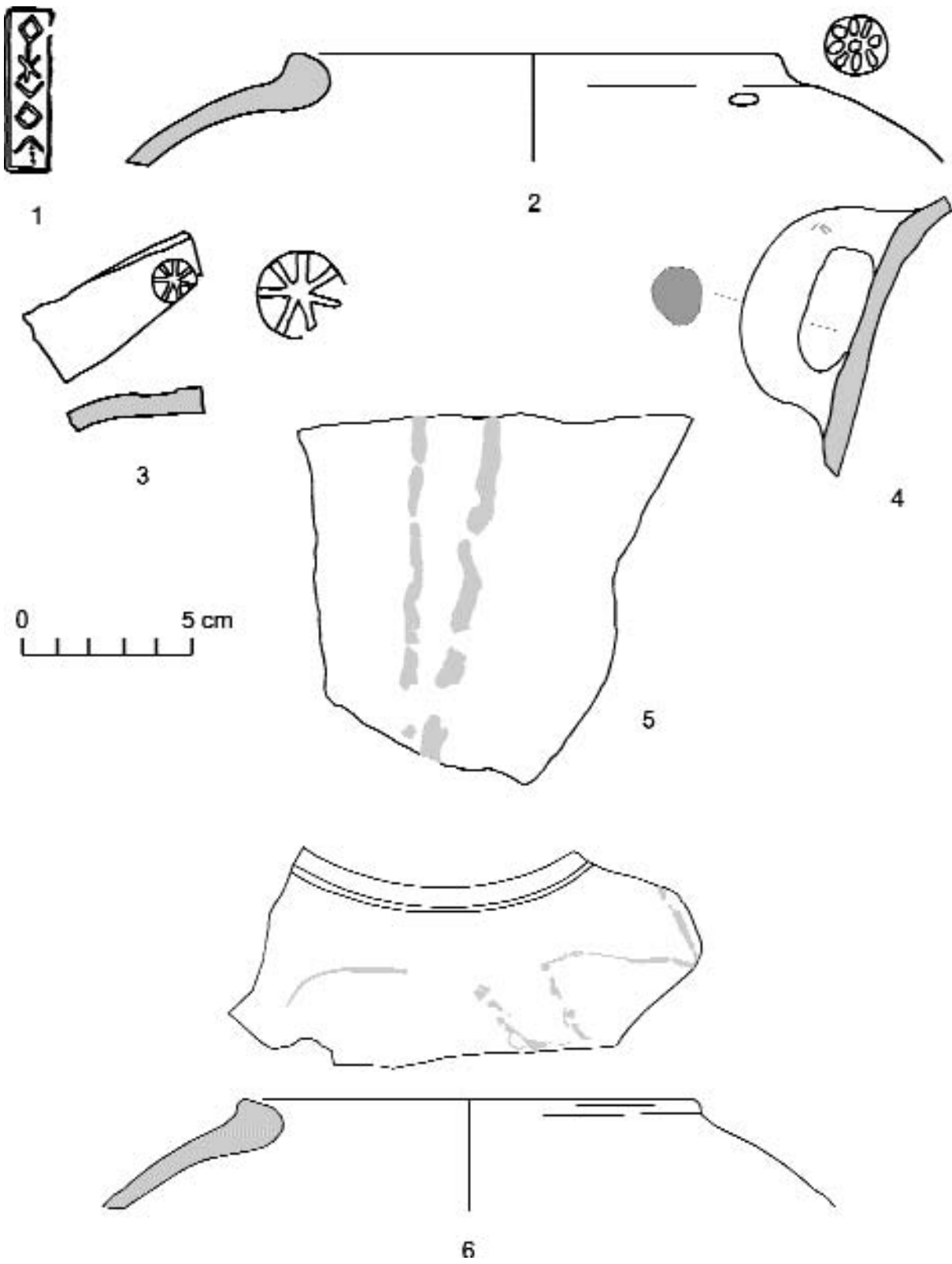

Figura 14. Epígrafs i marques sobre àmfores ibèriques de la Catalunya meridional.

	Segle V aC	Segle IV aC	Segle III aC	Final s. III-a. I aC
Altura del llavi	en torn de 20 mm	15-17 mm	14-17 mm	10-12 mm
Inclinació del llavi	20°-29°	18°-34°	8°-16°	7°-10°
Diàmetre de boca	114-150 mm	110-114 mm	110-125 mm	90-108 mm

Taula 1. Evolució de les vores de les àmfores ibèriques.

nances), basat en criteris morfològics i mètrics, susceptible de mostrar, si més no, les grans línies de l'evolució del material amfòric ibèric de la zona estudiada des del segle V al segle I aC.

Hom pot observar en la taula 1 que en el decurs del temps es produeix una sensible disminució (quasi el 50 per cent) de l'alçada dels llavis. A la zona penedesenca aquesta evolució va acompanyada des de finals del segle III aC d'un canvi evident en la secció de les vores, que passen de tenir una morfologia variable (triangular, arrodonida, quadrangular) a una notable uniformitat en formes subrectangulars o, a vegades, triangulars. Un altre aspecte evident és la progressiva reducció en la inclinació de la vora, que passa de 20-29 de mitjana en el segle V aC a 7°-10° en el moment final de la producció amfòrica ibèrica, i el mateix es pot dir, encara que de forma menys acusada, en relació al diàmetre de boca i a les dimensions de les nances. Cal assenyalar, així mateix, que aquestes també s'uniformitzen des del punt de vista morfològic, ja que, si en els segles V-III presenten sovint seccions variades (circular, el·líptica, subquadrangular, sovint amb una acusada depressió al dors), des de finals del segle III són sempre de secció circular. Tot indica, doncs, que en les darreries del segle III aC, amb l'aparició del tipus 2C, es produeix una standarització considerable de la producció amfòrica ibèrica, si més no a la zona del Penedès, la qual cosa possiblement es pugui explicar com la conseqüència d'un treball en sèrie més accentuat. És possible que aquest fenomen s'hagi de relacionar amb la presència al país de l'exèrcit romà, amb tot el que això devia suposar en l'increment de la demanda de begudes alcohòliques. En efecte, les anàlisis de residus realitzades per J. Juan Treseerras en diferents exemplars dels segles IV-III aC dels jaciments d'Alorda Park i les Guàrdies mostren que aquests envasos contenien sobretot cervesa, i en alguns casos també vi.

És evident que les conclusions que presentem es fonamenten en l'anàlisi d'una documentació encara molt limitada i han de ser considerades amb precaució, però confiem en què aquest treball pugui servir, si més no, per encoratjar l'estudi i publicació de molts dels conjunts inèdits actualment existents,

amb la seguretat que la millor prova de la seva utilitat serà que quedi ràpidament envellit.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO, M. (1949): *Cerámica gris griega de los siglos VI y V a. de J.C. en Ampurias*. Rivista di Studi Liguri, XV, 1-2, pp. 62-122. Bordighera.
- ALMAGRO, M. (1953): *Las necrópolis de Ampurias*, vol. I, *Introducción y necrópolis griegas*. Monografías Ampuritanas, III, Barcelona.
- ALMAGRO, M. (1954): *Tipología y cronología de las ánforas griegas en Ampurias*. Actas del I Congreso Arqueológico del Marruecos Español, pp. 289-295. Tetuán
- ASENSIO, D., BELARTE, M. C., FERRER, C., SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (—): *Las cerámicas fenicias y de tipo fenicio del yacimiento de la Primera Edad del Hierro del Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera d'Ebre, Tarragona)*. Actas del IV Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos (Cádiz, 1995). (en prensa).
- ASENSIO, D., CELA, X., FERRER, C. (1996): *Els materials ceràmics del poblament ibèric del castell de Banyoles (Tivissa)*. Col·lecció Salvador Vilaseca de Reus. Pyrenae, 27, 163-191. Barcelona.
- BERGES, M. (1969-1970): *Los hallazgos arqueológicos submarinos ingresados en el Museo Arqueológico de Tarragona*. Boletín Arqueológico, LXIX-LXX, pp. 3-17. Tarragona.
- BONET, H. (1995): *El Tossal de Sant Miquel de Lliria. La antigua Edeta y su territorio*. Diputació Província. València
- ESTEBAN, R., GARCÍA, J., PUJOL, J. (1981): *Les sitges del poblament ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)*. Laietània, 2, pp. 63. Mataró.
- GARCÍA, J. (1993): *Turó dels dos Pins*. Editorial AUSA. Sabadell.
- GIRÓ, P. (1944): *Una estación ibérica en Els Monjos*. Ampurias, 6, pp. 330-333. Barcelona.
- GIRÓ, P. (1959): *Una lápida romana en Sant Pere Molanta*. Ampurias, XXI, pp. 302-306. Barcelona.
- LÓPEZ, A., FIERRO, J. (1988): *L'època ibèrica a Darró. Hipòtesis i evidències proporcionades*

- per les darreres excavacions*. Miscel·lània Penedesca, XI, 37-68. Vilafranca del Penedès.
- LÓPEZ, A., FIERRO, J. (1992): *Materials per a una classificació de la ceràmica ibèrica al torn produïda a Darró (Vilanova i La Geltrú)*. Miscel·lània Penedesca, XVI, 1, 9-96. Vilafranca del Penedès.
- LÓPEZ, A., FIERRO, J. (1993): *Un horno con ánforas de tipo púnico-ebusitano hallado en Darró (Vilanova i La Geltrú, Barcelona)*. A *El mundo Púnico. Historia, Sociedad y Cultura*, pp. 443-463. Murcia.
- LILLO, P. A. (1981): *El poblamiento ibérico en Murcia*. Murcia.
- MASCORT, M., SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1988): *Noves dades sobre el comerç fenici a Catalunya*. Prehistòria i Arqueologia de la conca del Segre. Homenatge al Prof. Dr. Joan Maluquer de Motes, 7è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà (Puigcerdà, 1986) pp. 185-199. Puigcerdà.
- MASCORT, M., SANMARTÍ, J. i SANTACANA, J. (1991): *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcàic a la Catalunya meridional*. Tarragona.
- MIRÓ, J. (1983-1984): *Algunas consideraciones sobre las ánforas ibéricas Mañá B 3*. *Pyrenae*, 19-20, pp. 157-189. Barcelona.
- PUJOL, J., GARCÍA, J. (1982-1983): *El grup de sitges de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar-el Maresme)*. *Un jaciment d'època ibèrica situat en la rodolia del poblat de Burriac*. *Laietania*, 2-3, pp. 46-145. Mataró.
- RIBERA, A. (1982): *Las ánforas prerromanas valencianas (fenicias, ibéricas y púnicas)*. Serie de Trabajos Varios del SIP, 73. Valencia.
- SANMARTÍ-GREGO, E. (1973): *Materiales cerámicos griegos y etruscos de época arcaica en las comarcas meridionales de Cataluña*. *Ampurias*, 35, pp. 221-234. Barcelona.
- SANMARTÍ, J., BRUGUERA, R. (—): *Las ánforas ibéricas de la costa de Cataluña*. *Actas del la Mesa Redonda: Las ánforas del área ibérica: zonas de producción y evolución tipo-cronoló-*

- gica (ss. VI-IV a. de C.), (Madrid, 1997). Universidad Autónoma de Madrid-Casa de Velázquez. Madrid. (en prensa).
- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J., SERRA, R. (1984): *El jaciment ibèric de l'Argilera i el poblament protohistòric all Baix Penedès*. Quaderns de Treball, 6. Barcelona.
- SILES, J. (1985): *Léxico de inscripciones ibéricas*. Madrid.
- VIRELLA, X. (1983): *Catàleg Arqueològic de Castell i La Gornal*. Institut d'Estudis Penedescens. Vilafranca del Penedès.
- VILASECA, S. (1953): *Coll del Moro. Yacimiento Posthallstático*, Estudios Ibéricos, I. Valencia.